

З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ДОСЛІДНИЦЬКОГО МЕТОДУ

Ангеліна Коробченко

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті проаналізовано особливості становлення й розвитку дослідницького методу в історії зарубіжної та вітчизняної дидактики, виявлено його характерні риси й оцінено можливості адаптації до сучасних умов. Доведено, що спроби побудувати освітню діяльність у школі на основі дослідницького методу навчання робилися давно, але спочатку цей метод поширився у шкільному природознавстві й лише згодом почав використовуватися й у інших дисциплінах. Основна ідея дослідницького методу – застосування наукового підходу до виконання того чи іншого навчального завдання. Автор наголошує на тому, що сьогодні цей метод є одним із провідних у проблемному навчанні.

Ключові слова:

дослідницький метод, дослідницькі уміння, навчальний процес, природознавство, педагог, школа.

Аннотация:

Коробченко Ангелина. Из истории становления и развития исследовательского метода.

В статье проанализированы особенности становления и развития исследовательского метода в истории зарубежной и отечественной дидактики, выявлены его характерные черты и оценены возможности адаптации к современным условиям. Доказано, что попытки построить образовательную деятельность в школе на основе исследовательского метода обучения осуществлялись давно, но вначале свое распространение этот метод получил в школьном естествознании и лишь со временем стал использоваться в других дисциплинах. Основной идеей исследовательского метода является использование научного подхода к выполнению того или иного учебного задания. Автор подчеркивает, что сегодня данный метод – один из ведущих в проблемном обучении.

Ключевые слова:

исследовательский метод, исследовательские умения, учебный процесс, естествознание, педагог, школа.

Resume:

Korobchenko Angelina. From history of formation and development of a research method.

In the article features of formation and development of a research method in the history of foreign and domestic didactics are analyzed, its characteristic features are revealed and possibilities of its adaptation to modern conditions are estimated. It is proved that attempts to construct educational activity at school on the basis of research methods of training were carried out for a long time, but at first the research method gained the distribution in natural sciences at school. Over time it was transferred to other disciplines. The main idea of a research method is the use of scientific approach to the solution of this or that educational task. It is noted that today the given method takes the central place in problem training.

Key words:

research method; research abilities; educational process; natural sciences; teacher; school.

Постановка проблеми. Зміна соціально-економічних умов сучасної України висуває підвищені вимоги до якості фундаментальної професійної підготовки учнів. Це передбачає формування міцних системних знань випускників, оволодіння технологіями дослідження, розвиток умінь орієнтуватися в різних сферах науки, культури, формування умінь долати стереотипи, бути готовим до інтелектуальної інноваційної діяльності. Підвищуються вимоги й до рівня інтелектуального та особистісного розвитку випускника. Це пов'язано, зокрема, з уміньми спеціаліста виконувати професійні й соціальні завдання. Виконання учнями таких завдань передбачає високий рівень продуктивної діяльності. Їх реалізація вимагає від випускника здатності генерувати нову інформацію, відмінну від тієї, що міститься в навчальному матеріалі; розв'язувати проблеми, що виникають у процесі навчальної діяльності.

Однією з найважливіших умов підвищення ефективності навчального процесу є організація навчальної дослідницької діяльності та розвиток її основного компонента – дослідницьких умінь, які не лише допомагають учням краще виконувати вимоги програми, а й розвивають у них творчі здібності, логічне мислення,

створюють внутрішню мотивацію навчальної діяльності загалом. Цей розвиток здійснюється в ході активної участі учнів у науково-дослідницькій, проектній і пошуковій діяльності і є запорукою формування їх готовності до подальшого здобуття освіти й оволодіння професією.

Останнім часом все більше уваги приділяється питанням професійного самовизначення й самопізнання молоді. Сьогодні вузькопрофесійний співробітник із стандартним типом мислення не відповідає вимогам сучасності. Україні потрібні добре освічені, заповзяті люди з творчим типом мислення, які можуть самостійно приймати відповідальні рішення та прогнозувати їх наслідки; здатні до співробітництва й активної інноваційної діяльності; такі, що відрізняються високою моральністю, мобільністю та конструктивністю підходу до розв'язання проблем. Розвиток творчого налаштування учнів – один із найефективніших шляхів їх якісної підготовки до професійного самовизначення. Залежно від того, яким випускник прийде у свою майбутню професію, наскільки він буде готовим до творчого життя, чи буде в нього прагнення до самовдосконалення й кар'єрного зростання, залежить результативність його подальшої

життєдіяльності. Школа повинна не лише ознайомлювати учнів із відкриттями, законами, теоріями, що були зроблені іншими, а й залучати учнів до спостережень, дослідів та іншої активної пізнавальної діяльності. Адже справжнє знання й розуміння, як правило, приходять саме завдяки власній діяльності. Все це забезпечує подальше професійне самовдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідея залучення учнів до дослідницької діяльності з метою найбільш ефективного досягнення цілей освіти має давню історію. Значний внесок у розв'язання цієї проблеми зробили такі вчені, як О. Герд, М. Стасюлевич, Г. Армстронг і Т. Гекслі, які сформулювали загальну ідею дослідницького методу. Поняття «дослідницька робота учнів» була закладена ще в працях Б. Райкова, М. Рождественського, К. Ягодовського та інших. Із того часу педагогічна думка систематично звертається до дослідницької діяльності учнів. При цьому дослідницька діяльність розглядається як перспективний засіб розвитку пізнавальної мотивації. Цій проблемі присвячені праці В. Краєвського, М. Данилова, М. Скаткіна, І. Лернера, М. Махмутова, Т. Шамової, Л. Казанцевої та інших.

Проблема пізнавальної, самостійної, дослідницької діяльності учнів висвітлена в роботах багатьох психологів і дидактів – С. Виготського, П. Гальперіна, В. Давидова, Д. Ельконіна, О. Леонтєва, П. Підкасистого, С. Рубінштейна, Н. Талізної, Г. Щукіної та інших.

Проблемі формування умінь присвячені дослідження Ю. Бабанського, В. Сластьоніна, В. Орлова, В. Краєвського та інших.

Безпосередньо історію становлення й розвитку дослідницького методу розглядали такі науковці, як Б. Райков, В. Ульяновський, К. Ягодовський та сучасні дослідники – Т. Баранова, А. Снегірьова та С. Бризгалова. Історію розвитку дослідницького методу у шкільній біологічній освіті досліджували О. Луньова, Г. Кайбушева, Н. Семчук.

На наше переконання, окреслена проблема потребує сьогодні подальшого дослідження.

Формулювання цілей статті. Мета дослідження полягає в науково обґрунтованому аналізі становлення й розвитку дослідницького методу в зарубіжній і вітчизняній дидактиці, а також оцінці його значення для сучасності.

У процесі роботи використовувалися традиційні для історико-педагогічних досліджень методи: ретроспективно-історичний, порівняльний, історично-структурний.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із найважливіших завдань сучасних педагогів є створення оптимальних умов для

розвитку духовно багатой, фізично здорової, вільної, творчої особистості, здатної до самовизначення й саморозвитку. Сучасна педагогіка використовує різні методи навчання молоді, але найбільшою результативністю характеризується дослідницький метод. Науково-дослідницька робота – це вид самостійної аналітичної діяльності учнів у галузі систематизованого вивчення певного питання або актуальної проблеми, що виходять за межі навчального процесу. Така робота сприяє створенню загальнонаукового фундаменту й виробленню дослідницьких навичок. Основна ідея дослідницького методу полягає у використанні наукового підходу до виконання того чи іншого навчального завдання.

«Дослідницький метод у навчанні – залучення учнів (студентів) до самостійних і безпосередніх спостережень, на підставі яких вони встановлюють зв'язки між предметами і явищами дійсності, роблять висновки, пізнають закономірності. Має своєю метою підготовку учнів до виконання навчальних завдань на найвищому рівні пізнавальної активності, самостійності. Користуючись дослідницьким методом у навчанні, педагог організовує діяльність учнів, дає їм настанову на самостійне розв'язання проблеми загалом, а не лише на окремих етапах пошуку. Як засіб залучення учнів до самостійної дослідницької діяльності використовується наочність» [10, с. 86–87]. У словнику «Професійна освіта» подається таке визначення дослідницького методу: «Дослідницький метод навчання – метод, в основу якого покладена ідея наявності певної схожості етапів і логіки навчального й наукового пізнання; він передбачає таку організацію навчального процесу, за якої учень оволодіває елементами методології та методики наукового аналізу явищ і процесів та набуває вмінь самостійно отримувати нове для нього знання; сприяє вихованню активності, ініціативності, розвиває мислення» [4, с. 118].

Поняття «дослідницька діяльність учнів» у педагогічній літературі розглядається з позиції організації такої діяльності педагогами. Як правило, під організацією дослідницької роботи учнів розуміють, насамперед, використання педагогами певних форм і методів роботи, що сприяють розвитку дослідницьких умінь учнів. Навчальна дослідницька діяльність – це спеціально організована, пізнавальна творча діяльність учнів. За своєю структурою вона відповідає науковій діяльності й характеризується цілеспрямованістю, активністю, предметністю, вмотивованістю та усвідомленістю. Результатом цієї діяльності є формування пізнавальних мотивів, дослідницьких умінь, суб'єктивно нових для

учнів знань або способів діяльності [4]. Під дослідницькою діяльністю учнів розуміють діяльність, пов'язану з виконанням учнями творчого, дослідницького завдання із задалегідь невідомим розв'язком. Діяльність передбачає наявність основних етапів, характерних для дослідження в науковій сфері: постановку проблеми; вивчення теорії, що стосується обраної теми; вибір методик дослідження й практичне оволодіння ними; збирання власного матеріалу; аналіз і узагальнення матеріалу; власні висновки.

Уперше дослідницький метод був застосований О. Гердом у «Предметних уроках у початковій школі» (1833), але в ті роки він не набув поширення у шкільній практиці. Сам термін був запропонований учнем О. Герда, професором Б. Райковим у 1911 р. і після тривалих суперечок і варіантів термін «дослідницький метод» закріпився в педагогіці (з 1924 р.). Б. Райков трактував його як «...метод умовиводів, зроблених на основі конкретних фактів, які учні самостійно спостерігають або відтворюють на основі власного досвіду». Пізніше цей метод був прийнятий вітчизняними педагогами, серед яких палким прихильником його став В. Наталі. До цього метод називався по-різному. Серед найбільш поширених назв у другій половині XIX– на початку XX ст. були «евристичний», «індуктивний», «наочно-евристичний» та інші. Зміст, що вкладався в ці назви, був практично однаковим. Йшлося про самостійну пошукову діяльність учнів, які під керівництвом вчителя відкривали, спираючись на конкретні факти, раніше невідомі їм істини, логічно повторюючи при цьому шлях дослідника [1, с. 46–47]. Основною рисою цього методу, що відрізняє його від методу евристичної бесіди, було сприйняття учнем реального явища, спостереження за конкретними фактами, від яких учні й повинні були відштовхуватися у своїх умовиводах. Отже, наявність на уроці фактичного матеріалу – головна умова шкільної дослідницької роботи.

Загалом спроби побудувати освітню діяльність у школі на основі дослідницьких методів навчання робилися давно.

Ще Сократ використовував у процесі навчання дослідницькі методи. Саме його вважають автором методу, що згодом буде названий «сократівською бесідою». Сутність його полягає в тому, що педагог змушує учнів шляхом запитань і відповідей самостійно знаходити «істину», а сам при цьому не пропонує готових відповідей і висновків.

Прихильником активного навчання школярів був Я. Коменський, за розвиток розумових здібностей дитини і впровадження в навчальний процес дослідницького підходу

виступав Ж.-Ж. Руссо. Ці ідеї були актуалізовані різними напрямками навчання природознавства, що починають розвиватися з уведенням цієї дисципліни до навчального плану школи. Наголосимо, що дослідницький метод став застосовуватися саме у шкільному природознавстві, проте про розвиток дослідницьких умінь учнів ще, звичайно, не йшлося.

У 1786 р. побачив світ перший у Росії підручник із природознавства «Нариси природничої історії», автором якого був професор природничої історії, академік В. Зуєв. Підручник складався з трьох частин і керівництва, що містило рекомендації вчителям. Учений вважав, що роль учителя повинна бути активною. Він не повинен змушувати зазубрювати матеріал, а пояснювати його, перевіряти, як учні зрозуміли й засвоїли його. Підручник «Нариси природничої історії» став видатним явищем в історії шкільного природознавства й сьогодні викликає неабиякий інтерес.

Проблема дослідницького методу в навчанні особливо зацікавила педагогів у 60-х роках XIX ст., у період підйому суспільно-педагогічного руху. Критикуючи стару школу за відірваність від життя, за застарілі методи навчання, найкращі педагоги, методисти, педагогічна громадськість звертала увагу на розвиток активності й самостійності учнів у процесі навчання.

Велику увагу використанню дослідницького методу в навчанні приділяв відомий російський ботанік А. Бекетов. Головним завданням освіти в середніх школах учений вважав передачу учням наукових знань і засвоєння ними методів, які сприяють удосконаленню мислення не лише у процесі шкільної освіти, а й після її здобуття. Він зауважував, що для розвитку думки учнів необхідні не лише зовнішні спостереження за предметами природи, а й фізіологічні дослідження, що розкривають внутрішні життєві процеси, які відбуваються в організмах. До А. Бекетова питання про шкільні дослідження як метод навчання ніким не порушувалося. Ученому належить пріоритет постановки й розробки цього питання у вітчизняній середній школі. Він не лише теоретично обґрунтував необхідність проведення шкільних дослідів із природознавства, а й розробив тематику й методику їх проведення на, обґрунтувавши значення цього методу для розвитку дослідницького напрямку в навчанні [12]. Активно виступаючи за раціональне застосування дослідницького (А. Бекетов називав його індуктивним) методу, педагог відзначав, що для цього необхідно «насамперед... навчитися спостерігати й порівнювати» [2, с. 200]. Автор був переконаний,

що природнича історія є найкращим засобом для озброєння учнів цими елементами дослідницької роботи.

Розвинув ідеї А. Бекетова видатний педагог, методист-природознавець О. Герд. У своїх дослідженнях він виступав проти поширеного на той час описового методу навчання, підкреслюючи переваги методики, що ґрунтується на індукції, яка тренує органи чуття, спостережливості, мислення тощо. У статті «Про методику викладання описових наук» (1866) О. Герд проаналізував методи викладання природознавства у вітчизняній і зарубіжній школі і відзначив, що у школі панують такі методи навчання, за яких учні отримують лише готові знання від викладача або з підручника. І говорити при цьому про розвиток спостережливості й самостійності немає сенсу. «Такі знання, – зауважував він, – не можна ні до чого застосувати; вони ні з чим не пов'язуються; засвоюються лише пам'яттю; не збуджують інтересу. Природа з усім своїм життям залишається для дітей абсолютно чужою, а засвоєні знання швидко забуваються» [5, с. 50]. Саме тому велику увагу О. Герд приділяв використанню в методиці природознавства класних дослідів, практичних занять та екскурсій у природу. У цьому плані значний інтерес становить книга О. Герда «Предметні уроки в початковій школі». У ній педагог зазначив: «Усі реальні знання здобувалися людством шляхом спостережень, порівнянь і дослідів за допомогою висновків і узагальнень, що поступово розширювалися. Тільки так, а не читанням статей можна з користю передати ці знання дітям. Учні повинні під керівництвом учителя спостерігати, порівнювати, описувати, обговорювати факти та явища, за якими спостерігають, робити висновки й узагальнення та перевіряти їх простими, доступними дослідженнями» [6, с. 87]. Думки О. Герда про важливість дослідницького методу у викладанні природознавства, про те значення, яке має знання, здобуте дитиною самостійно на основі її власних досліджень, а також власний досвід застосування педагогом зазначеного методу, дали підстави професору, методисту-природознавцю Б. Райкову вважати саме О. Герда батьком дослідницького методу в Росії.

Велике значення у справі поширення досягнень методистів і педагогів-природознавців – прихильників дослідницького методу мали педагогічні з'їзди та з'їзди природознавців. Їх учасники висловлювалися за те, щоб більшість предметів, а особливо природознавство, вивчалися у школі практичним шляхом, щоб це вивчення ґрунтувалося на самостійній пошуковій діяльності учнів.

Після першого (1861) і другого (1862) Київських з'їздів природознавців, де розглядалися питання про способи покращення викладання природознавства в гімназіях і про наочність у навчанні, провідні російські вчені та вчителі почали працювати над підвищенням методичного рівня викладання природознавства у середній школі з метою формування в учнів наукових поглядів на закономірності природи й розвиток логічного мислення.

Наслідуючи приклад природознавців, у 1900-х роках розробкою дослідницького методу почали займатися історики. Вони намагалися в основу самостійної пошукової роботи учнів покласти фактичний матеріал. Але якщо у педагогів-природознавців факти являли собою реальні, конкретні об'єкти і явища природи (факти первинного порядку), то викладачі гуманітарних дисциплін спиралися на факти в «їх людській обробці» – слово (документ, першоджерело). На жаль, у гуманітарних дисциплінах дослідницький метод не отримав такого поширення, як у природознавстві.

Бурхливий розвиток ідеї дослідницького навчання отримали наприкінці XIX–на початку XX ст., коли в Європі та США утверджувалися засади прогресивної педагогіки. Це був час не простого захоплення ідеями «вільного виховання», а період активного впровадження у практику принципово нових підходів до навчання. У працях російських учених того часу також активно обговорювалися ідеї дослідницького навчання. Саме в цей період почав розвивати, реалізовувати і пропагувати ідеї дослідницької освіти американський філософ і педагог Д. Дьюї, який вважав, що у процесі навчання потрібно виходити з інстинкту праці, дослідницького інстинкту, художнього інстинкту, соціального інстинкту. На основі цих інстинктів розвиваються інтереси дитини. Використовуючи їх, школа може перетворити навчання на продуктивний, корисний і захоплюючий процес. Для цього шкільна освіта повинна бути організована так, щоб дитина опинялася в позиції дослідника. Однією з найпопулярніших у світі моделей організації навчання, що ґрунтується на засадах дослідницького методу, є дальтон-план, розроблений американською вчителькою О. Паркхерст. Ця модель була поширена в усьому світі, так само, як і проектна система навчання американського педагога У. Кілпатрика, що була створена ним на основі теоретичних настанов спеціалістів у галузі дослідницького навчання. Сутність її полягає в тому, що діти, виходячи з власних інтересів, разом з учителем реалізовували власний проект, виконуючи певне практичне, дослідницьке завдання, «занурюючись» у реальну діяльність і

здобуваючи нові знання. У нашій країні також були зроблені спроби побудувати освітню діяльність у масовій школі на основі дослідницьких методів навчання, однак активного практичного поширення вони не мали.

На початку ХХ ст. увага педагогів знову була прикута до дослідницького методу. Це пояснюється двома причинами. По-перше, питання активізації пізнавальної діяльності учнів стає однією з центральних проблем у дидактиці 90-х років ХІХ ст. і, по-друге, природознавство, що в 1877 році фіційно було вилучене з курсу гімназії, у 1901 році знову вводиться до навчальних планів шкіл.

Російські учені, педагоги й методисти, у цей період ретельно вивчають досягнення в галузі практичного застосування дослідницького методу за кордоном. У 1900 р. професор О. Павлов на з'їзді викладачів фізико-хімічних наук, що відбувся у Москві, виступив із доповіддю «Евристичні методи навчання, або Мистецтво давати змогу дітям самим доходити до пізнання предмета», у якій ознайомив учасників з'їзду з ідеями й досвідом англійського педагога Г. Армстронга, який широко використовував дослідницький метод у процесі навчання.

Питання залучення самостійної пошукової діяльності учнів до викладання природознавства стали предметом жвавого обговорення не лише на з'їзді, а й на засіданні комісії з питань про покращення викладання в середній загальноосвітній школі. Члени комісії говорили про «надзвичайну силу нового «індуктивного», «природничо-історичного» методу, який є не лише «могутнім зряддям наукового дослідження», але й виховним засобом» [13, с. 133]. Наголошувалося на тому, що викладання природознавства повинно дати учням можливість розвивати здатність до ясного і творчого мислення шляхом роботи над конкретними фактами та явищами.

Якщо для другої половини ХІХ ст. було характерне становлення й теоретичне обґрунтування методу, який надалі отримав назву «дослідницького», то на початку ХХ ст. розгорнулася не лише теоретична, а й практична його розробка. Однак в умовах казенної школи дореволюційної Росії дослідницький метод, як і інші «активні» методи навчання, не міг бути поширеним у масовій школі, адже панівні класи не були зацікавлені в залученні молодого покоління до творчої самостійної діяльності в різних сферах. Дослідницький метод у дореволюційній школі використовувався незначною мірою, загалом у межах передових шкіл нового типу, створених силами передової громадськості. Досвід цих шкіл і теоретичні праці вітчизняних методистів-природознавців

стали серйозним підґрунтям для подальшої всебічної теоретичної і практичної розробки дослідницького методу в радянській школі.

У вітчизняній дидактиці того часу провідні педагоги також часто порушували проблеми дослідницького методу. Вони висловлювали свої думки з приводу доцільності його використання, озвучували його позитивні й негативні сторони.

Так, П. Каптерев, визнаючи очевидні переваги цього методу, доводив ефективність його застосування у школі. Педагог вважав, що процес навчання повинен будуватися так, що «спочатку вивчають самі предмети або факти, а потім уже самостійно, самими учнями здійснюються узагальнення фактів і формулювання умовиводів. У цьому процесі нічого неможливого, нічого надзвичайно складного для учнів немає, адже кожне узагальнення і формула є природним і необхідним результатом вивчення фактів, їх властивостей і відношень. Уся справа у вивченні фактів. Якщо вона здійснюється ґрунтовно, то можливість їх правильного узагальнення учнями, можливість самостійного відкриття наукового правила, закону цілком забезпечена» [8, с. 17]. Головним недоліком методу П. Каптерев вважав значні витрати часу, необхідні для впровадження його в життя. Необхідність застосування дослідницького підходу в освіті обстоював і відомий російський педагог К. Вентцель.

На початку ХХ ст. дослідницький метод почав усе ширше використовуватися у вітчизняній педагогічній практиці. Особливу роль у його подальшому розвитку відіграли школи нового типу (наприклад, Тенішевське училище, комерційне училище в Лісному інституті). Провідні педагоги тих шкіл приділяли значну увагу таким методам навчання, які давали змогу учням бути не пасивними слухачами, які отримують готові знання, а активними дослідниками, які самостійно здобувають знання. У навчальних планах цих шкіл природознавству надавалося важливе значення. Воно успішно викладалося як у молодших, так і у старших класах. Курс природознавства у молодших класах базувався на екскурсіях у природу, на дослідах, які здійснювали самі учні. Велика заслуга в організації дослідницької роботи у школі нового типу належала Г. Бочу, В. Герду, Л. Ніконову, В. Половцову, Б. Райкову, К. Ягодовському та іншим.

Підсумком теоретичної і практичної розробки дослідницького методу на початку ХХ ст. стало створення нових підручників і навчальних посібників для учнів. Серед них особливою популярністю користувалися «керівництва» В. Кононова, М. Ніколаєвського, Б. Райкова, В. Половцова, К. Ягодовського. Практично з усіх розділів природознавства, які

входили до курсу школи, були створені посібники для самостійних занять учнів. І хоча ці посібники носили швидше ілюстративний, аніж дослідницький характер, їх поява сприяла більш успішній самостійній пошуковій роботі учнів.

Ідеї про розвивальне навчання в масовій практиці вітчизняної школи отримали розвиток на початку 20-х років ХХ ст. у працях П. Блонського, Б. Всесвятського, В. Герда, В. Наталі, В. Половцова, Б. Райкова, М. Рубінштейна, С. Шацького, К. Ягдовського.

Б. Райков уважав, що значення дослідницького методу базується на основних завданнях шкільного природознавства, яке повинно вчити «правильно дивитися, правильно мислити, правильно вчиняти» [11]. Учений підкреслював, що дослідницький метод як педагогічний принцип не слід плутати з суто науковим дослідженням, які набагато складніші. Також дослідницький метод у викладанні повинен застосовуватися разом з іншими, не менш важливими, методами. Досліджуючи історію становлення дослідницького методу, Б. Райков відзначав, що цей метод не виник у Росії раптово, а пройшов тривалу еволюцію і продовжує розвиватися. Прихильниками цього методу навчання, окрім названих учених, були також Ф. Вінтергальтер, О. Пінкевич.

На початку 30-х років ХХ ст. педагоги відмовилися від використання дослідницького методу в навчанні, і лише в 50-ті роки ідеї дослідницького навчання були частково реабілітовані.

Дослідницький метод навчання з середини 50-х років ХХ ст. став предметом обговорення таких учених, як М. Скаткін, М. Махмутов, І. Дорно, Ю. Сенько, В. Успенський, Н. Мочалова, Т. Камишнікова та інші. Найбільш послідовно його опис подано у працях І. Лернера та М. Скаткіна.

У своїх дослідженнях учені запропонували класифікацію методів навчання за рівнем залучення до продуктивної (творчої) діяльності або за характером пізнавальної активності учнів. І. Лернер і М. Скаткін вибудовують методи у вигляді певної ієрархії (за основу береться рівень діяльності учнів) – учень нібито піднімається по сходинках інтелектуальної активності й самостійності: 1) сприйняття та засвоєння готової навчальної інформації (пояснювально-ілюстративний метод), 2) відтворення отриманих знань і засвоєних способів діяльності (репродуктивний метод), 3) ознайомлення зі зразками наукового розв'язання проблеми (метод проблемного викладення) і участь у колективному пошуку, евристичній бесіді (частково-пошуковий або евристичний метод), 4) оволодіння методами наукового пізнання, самостійне і (в ідеалі) творче їх застосування, яке

виражає і внутрішню потребу, і суспільну спрямованість особистості учня (дослідницький метод).

Сутність дослідницького методу навчання зводиться до того, що вчитель разом з учнями формулює проблему, розв'язанню якої присвячується відрізок навчального часу; знання учням не повідомляються, вони самостійно їх здобувають у процесі дослідження проблеми, порівняння різних варіантів відповідей, що отримуються; діяльність вчителя зводиться до оперативного управління процесом виконання проблемних завдань; навчальний процес характеризується високою інтенсивністю, учіння супроводжується підвищеним інтересом, отримані знання відрізняються глибиною. Недоліком цього методу є значні витрати часу та енергії вчителів і учнів.

На цей період припадає також ряд досліджень, пов'язаних із психологією мислення, зокрема вивчається феномен проблемної ситуації як особливого психічного стану, що сприяє початку мисленнєвої діяльності. Виконання дослідницьких завдань базується на цьому особливому стані, який неминуче спонукає учнів до виходу з нього.

У 90-х роках ХХ ст. ідеї дослідницького навчання знайшли своє продовження в освітніх системах Д. Ельконіна, В. Давидова, Л. Занкова. Сьогодні елементи дослідницького підходу до навчання використовуються у вітчизняних школах. Цікаво, що, зародившись в методиці природознавства, дослідницький метод згодом почав застосовуватися й при викладанні інших навчальних дисциплін.

Підготовка дитини до дослідницької діяльності, набуття нею дослідницьких умінь і навичок стає одним із завдань сучасної освіти. У педагогічній теорії і практиці дослідницька діяльність учнів розглядається як один із засобів реалізації особистісно зорієнтованої парадигми освіти, що передбачає розвиток креативності на основі організації навчання, яке сприяє творчому засвоєнню знань. Відзначається необхідність переходу до неперервної освіти дослідницького типу, яка розглядається як основне розв'язання проблеми самоосвіти, як умова формування не лише пізнавальної активності, потреби у творчій діяльності, а й умова розвитку всіх ключових потенціалів учня. Разом із тим, сьогодні актуальним є більш вузьке трактування, згідно з яким навчання загалом є видом (або частиною) наукового пізнання і дослідницька діяльність школярів – результат виявлення особливості навчання порівняно з науковим дослідженням.

Нині дослідницький метод значно модернізований. Його називають у сучасній літературі «частково пошуковим» або «евристичним» [7], його сутність полягає в тому,

що учень отримує знання не зі слів учителя, а у процесі самостійного пошуку та відкриття цих знань. При цьому його мисленнєвий процес передбачає такі етапи: «1) спостереження й постановка питань; 2) побудова передбачуваних рішень; 3) дослідження передбачуваних рішень і вибір одного з них, як найбільш імовірного; 4) перевірка гіпотези й остаточне її утвердження».

Учень у процесі навчання опиняється в позиції суб'єкта діяльності. Хід його «дослідження» – це процес логічного мислення від спостереження до висновку. Отже, застосування дослідницького методу у практиці викладання сприяє розвитку логічного мислення. Дослідницький метод, крім того, відповідає «природі дитини», адже дитина за своєю природою – дослідник. Але щоб цей метод дійсно привів учня до «відкриття», необхідно дотримуватися деяких вимог до постановки досліджень у школі, а саме: 1) перед учнем повинно бути поставлене завдання; 2) завдання повинно бути цікавим, посильним, відповідати запитам дитини; чітко й точно сформульованим.

Висновки. Отже, дослідницький (евристичний, індуктивний) метод пройшов тривалий шлях розвитку й сьогодні є провідним у проблемному навчанні. Першими пропагандистами цього методу були педагоги-природознавці – О. Герд, А. Бекетов, В. Половцов, Б. Райков, В. Наталі та ін., адже застосування дослідницького методу диктувалося характером і змістом самого курсу природознавства. Ці вчені обґрунтували й розвинули такі проблеми методики

природознавства, як виховання самостійного мислення учнів; роль предмета природознавства в цьому процесі; керівництво самостійною роботою, що розвиває спостережливість; вони висловлювали також думки про необхідність розвитку у дітей дослідницьких навичок. Наступні покоління вчених продовжували досліджувати порушені проблеми. Акцент робився на розвитку мислення учнів, на активізації навчально-пізнавальної діяльності на основі досліджень, а також на формуванні в учнів умінь робити висновки зі спостережень за окремими явищами або фактами та узагальнювати їх.

Зародившись у методиці природознавства, дослідницький метод згодом почав використовуватися й у викладанні інших навчальних дисциплін. Сьогодні він є головним інструментом розвитку дослідницької поведінки в освіті. Активна участь молоді в науково-дослідницькій роботі дає їй можливість засвоїти готові форми соціального життя, набути власного соціального досвіду, зайняти активну життєву позицію, яка допоможе досягти позитивної самореалізації. Набуті у процесі творчої діяльності навички й уміння дають змогу учням (студентам) долучитися до культури й науки, відчутти себе конкурентоспроможними на ринку праці, вільно розпоряджатися освітнім капіталом.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в розробці конкретних методичних рекомендацій педагогам стосовно розвитку дослідницьких умінь учнів, урахувавши цінний історико-педагогічний досвід.

Список використаних джерел

1. Баранова Т. И. Исследовательский метод обучения в теории и практике общеобразовательной школы РСФСР (1917–1931): дис. ...канд. пед.наук: 13.00.01 / Т. И. Баранова. – М., 1974. – 186 с.
2. Бекетов А.Н. О приложении индуктивного метода мышления к преподаванию естественной истории в гимназиях / А. Н. Бекетов // Журнал Министерства народного просвещения. – 1863. – Ноябрь. – С. 198–224.
3. Брызгалова С.И. Проблемное обучение в начальной школе: учебное пособие / С.И. Брызгалова. – [2-е изд., испр. и доп.]. – Калининград: Калининградский университет, 1998. – 91 с.
4. Вишнякова С. М. Профессиональное образование: Словарь. Ключевые понятия, термины, актуальная лексика / С.М. Вишнякова. – М.: НМЦ СПО, 1999. – 538 с.
5. Герд А.Я. О методе преподавания описательных естественных наук / А. Я. Герд // Учитель. – 1866. – № 2–3. – С. 50—56.

References

1. Baranova, T. I. (1974). *Research method of training in the theory and practice of RSFSR comprehensive school (1917 - 1931)*: thesis for the degree of Candidate of pedagogic sciences: 13.00.01. Baranova T. I. Moscow. [in Russian].
2. Beketov, A. N. (1863). *About the annex of an inductive method of thinking to teaching natural history in gymnasiums*. Magazine of the Ministry of national education. November. 198-224. [in Russian].
3. Bryzgalova, S. I. (1998). *Problem training at elementary school: Study guide*. Kaliningrad. [in Russian].
4. Vishnyakova, S. M. (1999). *Professional education: Dictionary. Key concepts, terms, actual lexicon*. Moscow: NMC SPO. [in Russian].
5. Gerd, A. Ya. (1866). *About a method of teaching of descriptive natural sciences*. Teacher. 2-3. 50-56. [in Russian].
6. Gerd, A. Ya. (1953). *Selected pedagogical works*. Moscow: Publishing house of Academy of pedagogical sciences of RSFSR. [in Russian].
7. Dzhurinsky, A. N. (2000). *History of Pedagogics*. Moscow: VLADOS, 2000. [in Russian].

6. Герд А. Я. Избранные педагогические труды / А. Я. Герд. – М.: Изд-во Академии пед. наук РСФСР, 1953. – 208 с.
7. Джуринский А. Н. История педагогики / А. Н. Джуринский. – М.: ВЛАДОС, 2000. – 432 с.
8. Каптерев П. Ф. Дидактические очерки: Теория образования / П. Ф. Каптерев. – [2-е изд., перераб. и расшир.]. – Пг.: Кн. склад «Земля», 1915. – 434 с.
9. Лунева О.И. История развития исследовательского метода в школьном биологическом образовании [Электронный ресурс] / Лунева О.И., Кайбушева Г.А., Семчук Н.М. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/20_DNI_2013/Biologia/0_141237.doc.htm.
10. Професійна освіта: Словник: Навчальний посібник / уклад. С. У. Гончренко та ін.; за ред. Н. Г. Нічкало. – К.: Вища школа, 2000. – 380 с.
11. Райков Б. Е. Исследовательский метод в педагогической работе / Райков Б.Е., Ульянинский В.Ю., Ягодovsky К.П. – Л.: Госиздат, 1924. — 68 с.
12. Снегирева А.В. Развитие исследовательского метода в отечественной дидактике / А. В. Снегирева // Образование и общество. – 2010. – № 1(60). – С. 107–111.
13. Труды Высочайше учрежденной комиссии по вопросам об улучшении в средней общеобразовательной школе. – Вып. 7. – СПб., 1900.
8. Kapterev, P. F. (1915). *Didactic sketches: Education theory*. Petrograd: Kn. sklad «Zemlya». [in Russian].
9. Luneva, O. I., Kaybusheva, G. A., Semchuk, N. M. *History of development of a research method in biological education at school*: Retrieved from http://www.rusnauka.com/20_DNI_2013/Biologia/0_141237.doc.htm. [in Russian].
10. *Professional education: Dictionary: Manual* (2000). In S. U. Goncharenko, N. G. Nychkalo. Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian].
11. Raykov, B. E. Ulyaninsky V. Yu., Yagodovsky K.P. (1924) *Research method in pedagogical work*. Leningrad: Gosizdat. [in Russian].
12. Snegireva, A. V. (2010). *Development of a research method in domestic didactics*. Education and society. 1 (60). – 107-111. [in Russian].
13. *Works of the supreme established board on questions of improvement in secondary comprehensive school* (1900). Sankt-Peterburg. (Release 7). [in Russian].

Рецензент: Максимов О.С. – д.пед.н., профессор

Відомості про автора:

Коробченко Ангеліна Анатоліївна

Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна
doi:10.7905/нвмдпу.v0i11.747

Надійшла до редакції: 19.11.2013 р.

Прийнята до друку: 20.12.2013 р.